

בדין "ספיקא דאורייתא לחומרא"

ראשי פרקים.

1. מחלוקת הרמב"ם והרשב"א.
2. ראית הרשב"א מקרבן אשם תלוי.
3. ראית הרשב"א מהסוגיה הדנה במקור לדין רוב בפ"ק דחולין.
4. הסבר שיטת הרמב"ם בדין קרבן אשם תלוי.
5. פתרון המהרי"ט לסוגיה בפ"ק דחולין.
6. הסבר שיטת הרמב"ם לשתי הראיות על פי יסוד מהות האיסורים.

1. מחלוקת הרמב"ם והרשב"א.

נחלקו הרמב"ם והרשב"א האם דין: "ספיקא דאורייתא לחומרא" מדאורייתא לחומרא, או שרק מדרבנן לחומרא ומדאורייתא לקולא. הרמב"ם¹ סובר בכמה הלכות שספיקא דאורייתא לחומרא מדרבנן, ואילו הרשב"א² בכמה מקומות חולק וסובר שספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא. הראשונים וגדולי האחרונים דנו באריכות גדולה במחלוקת הראשונים, והביאו ראיות מראיות שונות לכל צד, ברם עדיין המחלוקת בעינה עומדת. במאמר הזה לא באתי אלא להתמקד בשתי ראיות שנראות לי מרכזיות, ובביאור פתרון הרמב"ם לשתי הראיות על פי יסוד זהה.

2. ראית הרשב"א מקרבן אשם תלוי.

בגמ' בכריתות³ מצינו מחלוקת מה הם המקרים עליהם נאמר דין אשם תלוי, וז"ל הגמ': "איתמר - רב אסי אמר: חתיכה אחת שנינו, ספק של חלב ספק של שומן. חייא בר רב אמר: חתיכה משתי חתיכות שנינו...". הרשב"א מביא ראיה לשיטתו משיטת רב אסי, וז"ל ב"תורת הבית"²: "...ומ"מ אי אפשר שא"כ אשם תלוי למ"ד לא בעינן חתיכה משתי חתיכות היכי משכחת לה, והא ספיקו מותר לכתחילה ואשם היכי מחייב, ואעפ"י שסתם מתניתין דפ' כל היד המרבה לבדוק כמ"ד בעינן

1. הלכות טומאת מת פרק ט' הי"ב, הלכות איסורי ביאה פ"ח הי"ז, הלכות כלאים פרק י' הכ"ז.
2. "תורת הבית" דיני תערוכות בית רביעי שער ראשון (דף י"א ע"ב מדפי הספר), ובחידושי הרשב"א לקידושין דף ע"ג ע"א ד"ה "ממזר ודאי".
3. דף י"ז ע"ב.

חתיכה משתי חתיכות, הא תנא דברייתא לא בעי חתיכה משתי חתיכות, ומי נימא דבהאי דינא פליגי אי ספיקא דאורייתא אסור או לא ולתנא דברייתא שתוקי אסור לכא בישראל, אין אלו אלא דברי תימה".

3. ראית הרשב"א מהסוגיה הדנה במקור לדין רוב בפ"ק דחולין.

הגמ' בחולין⁴ שואלת: 'מנא הא מילתא דאמור רבנן זיל בתר רובא?' בגמ' מועלים כמה דרכים מהם ניתן ללמוד דין רוב. חלקם של המקורות בנויים על מכנה משותף, והוא – סומוכים על רוב על מנת להגדיר את הקורבנות כשלמים ללא מום פנימי.

ו"ל האמוראים הלומדים מדין רוב בקורבנות: 'א"ר אלעזר: אתיא מרישא של עולה, דאמר קרא: 'ונתח אותה לנתחיה' – 'אותה לנתחיה', ולא נתחיה לנתחים. וניחוש שמא ניקב קרום של מוח! אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא?...מר בריה דרבינא אמר: אתיא משבירת עצם בפסח, דאמר רחמנא: 'ועצם לא תשברו בו'. וניחוש שמא ניקב קרום של מוח! אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא?...ר"נ בר יצחק אמר: אתיא מאליה, דאמר רחמנא: 'חלבו האליה תמימה'. וליחוש שמא נפסקה חוט השדרה! אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא?...רב ששת בריה דרב אידי אמר: אתיא מעגלה ערופה, דאמר רחמנא: 'הערופה' – כשהיא שלמה תיהוי. וליחוש דלמא טרפה היא!...רבה בר רב שילא אמר: אתיא מפרה אדומה, דאמר רחמנא: 'ושחט ושרף' – מה שחיתתה כשהיא שלמה אף שריפתה כשהיא שלמה. וליחוש דלמא טרפה היא! אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא?...רב אחא בר יעקב אמר: אתיא משעיר המשתלח, דרחמנא אמר: 'ולקח את שני השעירים' – שיהו שניהם שוים. וליחוש דילמא חד מיניהו טריפה הוא! אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא?...".

הרשב"א ב"תורת הבית² מביא ראיה מהסוגיה בחולין שדין ספיקא דאורייתא לחומרא הוא מדאורייתא לחומרא, ו"ל: 'ותדע לך עוד מדאיבעיה לן בפ"ק דחולין, 'מנא הא מילתא דאמור רבנן זיל בתר רובא?' ואייתנן למיפשטא משבירת עצם בפסח דאמר רחמנא: 'ועצם לא תשברו בו', וניחוש שמא ניקב קרום של מוח, אלא משום דאמרינן זיל בתר רובא וכן מפרה אדומה. ואם איתא מאי ראיה מהני לרובא דעלמא, דהא בכל כי הני אפילו לא אולינן בתר רובא הני שרו דהא ספק טרפות נינהו, וכל ספק איסורא רחמנא שריה, אלא ודאי מסתברא דספק דאורייתא לחומרא מדבר תורה הוא ולא מדבריהם".

4. הסבר שיטת הרמב"ם בדין קרבן אשם תלוי.

על מנת לפתור את שיטת הרמב"ם אפשר ללכת באחד מארבעה דרכים:

- א. הרמב"ם חולק על נקודת ההנחה שאין קרבן אשם לדבר המותר מדין ספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא.⁵
- ב. חיוב קרבן אשם מפקיע דין ספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא.⁶
- ג. לחלק ברמת העבירות עליהם נאמר דין אשם תלוי לעבירות עליהם נאמר הכלל: ספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא.⁷
- ד. לחלק בין ספק של חתיכה משתי חתיכות בו נאמר דין אשם תלוי, לספק של חתיכה אחת עליו נאמר הכלל ספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא, ושיטת הרמב"ם תלויה במחלוקת האמוראים בכריתות (דף י"ז ע"ב). בדרך זו נקטו מהרי"ט,⁸ ה"פרי חדש⁹, ה"כרתי ופלתי¹⁰ ועוד כמה מן האחרונים, בהמשך הדברים נרחיב את הדיבור בדרך הזו.

5. פתרון המתרי"ט לסוגיה בפ"ק דחולין.

ז"ל המהרי"ט⁸: "וי"ל דכי אמרינן שאין הספק אסור מ"ה היינו היכא דא"א להתברר,

5. בספר "אגרא דשמעתתא" על שמעתתא א' פרק א' בראש אות ב' מביא את דברי הגרש"ז אורבך שליט"א, שכתב בשם ה"כרתי ופלתי" בהלכות נדה, שגם למ"ד שמביאים אשם תלוי על חתיכה אחת יתכן שמדאורייתא לקולא, ומותר לו להכניס עצמו לספק למרות שמביא אשם תלוי אח"כ, תפקידו של האשם להגן עליו מן היסורים אם יתברר שאכל חלב. לענ"ד דרכו צריכה עיון, ולא יתכן שמן הדין מותר לאדם ובכל זאת יש חשש יסורים, כמו"כ ב"כרתי ופלתי" ב"בית הספק" הדברים אינם מופיעים, וב"קונטרס הספיקות" לבעל "תפארת ישראל" מצינו דרך מעין זו אולם שונה באופן מהותי מפני שבפועל אוסר את האכילה, עיין בהמשך. יש להוסיף שספר "קונטרס הספיקות" לבעל "תפארת ישראל" המודפס בספר "כרתי ופלתי" איננו לר' יונתן אלא לאחד מיוצאי חלציו, כפי שמוכת בעליל בריש הקונטרס בו מובא בעל ה"כרתי ופלתי" בתור "אאמו"ז הגאון זצ"ל ה"ה בספרו כ"ו...".
6. "תפארת ישראל" ב"קונטרס הספיקות" סעיף ג' נקט בדרך זו, וז"ל: "נראה לי לתרץ...דרמב"ם ס"ל היכא דיוכל להפריד האיסור שבו לא אמרינן ספיקא לקולא, כי ס"ל דאיכא עכ"פ איסור גבי ספק רק רחמנא שרי' היכא דלא יוכל להפריד...א"כ י"ל דס"ל להך מ"ד דמחייב אשם תלוי על חתיכה אחת מתנדב אדם אשם תלוי בכל יום ולא הוי חולין בעזרה, א"כ אף דס"ל הרמב"ם בכל מקום ספיקא דאורייתא לקולא והיינו דהתורה שרי' הך ספק מ"מ כיון דיוכל להסיר האי ספק איסור ע"י אשם תלוי...ה"ל כאילו ניכר האיסור ולא אמרינן ספיקא לקולא ושפיר מתחייב אשם תלוי כדי להסיר הספק...ולק"מ על הרמב"ם וק"ל". לענ"ד דרכו של בעל "תפארת ישראל" אינה ברורה, מפני שיש לחלק חילוק מהותי בין אפשרות להפריד את האיסור השוללת את הגדרת המציאות כספק, לבין קרבן אשם שאיננו מפריד את האיסור והספק נשאר בעינו.
7. ה"כסף משנה" בהלכות טומאת מת מביא גירסה מספר ישן המתמודדת עם השאלה מאשם תלוי, וז"ל ההלכה ברמב"ם, כולל ההוספה, על פי ספר ישן: "דבר ידוע שכל אלו הטומאות וכיוצא בהן שהם משום ספק הרי הן של דבריהן...אבל כל אלו הספקות בין בטומאות בין במאכלות אסורות בין בעריות ושבחות אין להם אלא מדברי סופרים [ואע"פ כן דבר שחייבין על זדונו כרת ספקו אסור מן התורה, שהרי העושה אותו חייב אשם תלוי], כמו שביארנו בהלכות איסורי ביאה ובכמה מקומות". מסתבר שההוספה המצויה בספר ישן אינה מגוף דברי הרמב"ם, מפני שמשפט הסיים של ההלכה איננו מתאים לאותו משפט אלא לכלל ההלכה, וגם ברמב"ם דפוס רומי ההוספה אינה מצויה.
8. שו"ת חלק יו"ד סימן א'.
9. סימן ק"י.
10. "בית הספק" מודפס ב"כרתי ופלתי" אחרי סימן ק"י.

אבל היכא דאפשר לעמוד על בוריו של דבר ודאי אסור לאכלו, שהרי חייבו תורה קרבן דאוכל חלב דהו"ל למידק, וכתיב: 'והוא לא ידע ואשם ונשא עונו' והתם מייתי מפסח שהיה אפשר להתברר, ואמר רחמנא: 'ועצם לא תשברו בו' ומהך טעמא דחי גמ' בסוף הסוגיא ילפותא דרב אשי דיליף לה משחיטה עצמה – וליחוש שמא במקום נקב קשחית, ודילמא היכא דלא אפשר לא אפשר, אלמא הנך ילפותא דלעיל ניתא דאע"ג דאפשר לא אצרכא רחמנא בדיקה, וכי תימא הא לא אפשר כיון דאסר [רחמנא] שבירת עצם (רחמנא) בפסח היכי ליעביד, האי דייק כיון דאי איגלאי מילתא דטרפא היא אין כאן פסח כלל ולא מיפטר נפשיה מכרת ואין כאן איסור שבירה, ולעמוד על ברור הכשרו של קרבן כיון דלא סגי בלאו הכי, ובתר דאתחזק בתורת פסח יהא מוזהר בשבירת עצם, דכל שלא נבדק עדיין לא הוחזק בתורת פסח אלא ע"כ דאזלינן בתר רובא".

בעקבותיו של המהרי"ט נקט הפר"ח, וז"ל: "ואין לנו בישוב קושיה זו לדעת הרמב"ם, אלא דכי שרייה רחמנא לספיקא היינו כי לא מתברר כגון חתיכה ספק חלב ספק שומן וכיוצא שאין בידו לבררו, אבל ספק דסמיה בידיה לברורי ולבדקו אם יש בידו טרפות או לא ספק כי האי לא שרי רחמנא, ותדע דהא איכא מ"ד בכריתות דטעמא דמאן דמצריך חתיכה משתי חתיכות, דשתי חתיכות אפשר לברר איסורו חתיכה אחת אי אפשר לברר איסורו, ואע"ג דלא קי"ל הכי אלא כאידך טעמא דאיכא איסורא מ"מ אף להווא טעמא ספק שיכול לבררו לא יכנס עצמו בספק איסור, ולא שרינן אלא דומיא דחתיכה אחת דא"ל לברר איסורו וכן תרץ מוהרי"ט ז"ל".

6. הסבר שיטת הרמב"ם לשתיה הראיות על פי יסוד הר"ן בהסבר מהות האיסורים.

הר"ן בנדרים¹² מסביר את דין "דבר שיש לו מתירין", ואת מחלוקת התנאים בתערובת מין במינו, ומדבריו נוכל ללמוד מהו מהותו של האיסור, וז"ל הר"ן: "...ולוי נראין דברי הרב אלפסי ז"ל דכי תנן הכא דדבר שיש לו מתירין בשאינו מינו בטל הני מילי כל שאסור עכשיו ועתיד להיות נותר אחר זמן כנדרים, משום דקא מיבעיא לי כיון דלרבנן בכולהו איסורי מין במינו בטיל כמו בשאינו מינו, מה ראו חכמים לחלק בדבר שיש לו מתירין בין מינו לשאינו מינו ומאיזה טעם? וכך נראה לי בטעמו של דבר – דחזינא לרבנן ולר' יהודה דאיפלגו במין במינו אי בטיל או לא, ואמרינן בפרק הקומץ רבה¹³ דשניהם מקרא אחד דרשו, דכתיב: 'ולקח מדם הפר ומדם השעיר' שאע"פ שדמו של פר מרובה קרי ליה דם השעיר, אלמא לא בטיל. וקסבר ר' יהודה דהיינו טעמא משום דמין במינו לא בטיל לפי שכל

11. כללי ספק ספקא סימן ק"י.

12. דף נ"ב ע"א.

13. מנחות כ"ב ע"א.

דבר שהוא דומה לחבירו אינו מחלישו ומבטלו אלא מעמידו ומחזקו, ומשום הכי סבירא ליה לר' יהודא בכולהו איסורי דמין במינו לא בטיל. ורבנן לא משמע להו הכי דמכל מקום מין במינו דאיסור והיתר אין דומין זה לזה, כיון דחד אסור וחד שרי, שאין ראוי לילך אחר דמיונם בעצם אלא אחר חילוקן באיסור והיתר, אלא היינו טעמא דדם הפר אינו מבטל דם השעיר משום דכיון דשניהן עולין כלומר שכשרים לזריקה אין מבטלין זה את זה, דכי היכי דר' יהודה אויל אחר דמיון העצם אזלו רבנן אחר דמיון ההיתר, ולפיכך כל שחלוקין באיסור והיתר אפילו מין במינו בטיל דהוה ליה כמין בשאינו מינו, ומשום הכי אמרינן דכדבר שיש לו מתירין נטו רבנן משום חומרא לדר' יהודה, דכיון שאין דבר זה חלוק מן ההיתר לגמרי באיסור והיתר שהרי אף הוא סופו להיות ניתר כמוהו אמרינן שאינו בטל במינו...".

מדברי הר"ן למדנו שנחלקו ר' יהודה ורבנן בהגדרת מהותו של האיסור: ר' יהודה סובר שהגדרת האיסור על פי דמיון העצם, ולעומתו רבנן סוברים שהגדרת האיסור נובעת משמו של האיסור כאיסור, והרמב"ם¹⁴ ועוד ראשונים פסקו הלכה כדעת רבנן.

לאור הנ"ל נוכל לבאר את התרוצים הנ"ל על הקושיה מקרבן אשם ומהסוגיה בפ"ק דחולין. החילוק בין חתיכה משתי חתיכות לחתיכה אחת נתבאר בגמ' בכריתות¹⁵ בשני אופנים: האחד – שבשתי חתיכות אפשר לברר איסורו, ואם כן ישנה זהות בין שני התרוצים, אולם חילוק זה לא נשאר למסקנה כפי שהעיר הפר"ח הנ"ל. והחילוק השני – שבשתי חתיכות איקבע איסורא, הפר"ח טען שגם למ"ד שהחילוק בין חתיכה אחת לשתי חתיכות איקבע איסורא בכל זאת צריך דומיא דשתי חתיכות שאפשר לברר איסורו.

לפי הסבר הר"ן בשיטת רבנן, מהותו של האיסור הוא שמו של האיסור, ולכן ברגע שדבר איבד את זהותו העצמית פקע ממנו סיבת האיסור. במקרה שישנו ספק אם האיסור קיים אם לאו האיסור איבד את זהותו, ברם בדבר שאפשר לברר איסורו לא נאמר הדין של ספיקא דאורייתא לקולא מדאורייתא, מפני שבדבר שאפשר לברר איסורו לא פקע שם האיסור מהחפצא, מפני שהבעיה אינה אלא בעיה זמנית של האדם עליו מוטל לברר. לאור ההסבר הזה ניתן לבאר שזהו שורש ההבדל בין חתיכה אחת לשתי חתיכות לפי מסקנת הסוגיה המחלקת מצד איקבע איסורא. כאשר יש שתי חתיכות ואחת בודאי אסורה קשה לומר שהחתיכה איבדה את זהותה העצמי וכל הבעיה בגברא, אולם כאשר ישנה חתיכה אחת ולא איקבע איסורא, ויכול להיות שאין כאן כלל איסור, אי ידיעת האדם מפקיעה את שם האיסור מן החתיכה¹⁶.

14. פרק ב' הלכות פסולי המוקדשין הכ"ב.

15. דף י"ח ע"א.

16. ישנו מקום לדון בכל האיסורים, וביחוד בהלכות תערובות, האם הדין מתמקד בחפצא או שהגדרת החפצא נובעת מידיעת או אי ידיעת הגברא, ואכמ"ל.